

NYELVEK ÉS NYELVPOLITIKÁK A SOKSZÍNŰ SZÁHELBE

CÚTI ERIKA – T. HORVÁTH ATTILA

1. Bevezetés

A Száhel-övezet a Szahara déli peremén húzódó, az Atlanti-óceántól a Vörös-tengerig terjedő földrajzi és ökológiai zóna, amelynek országai biztonsági és humanitárius szempontokat, valamint fejlesztési célokat figyelembe véve kiemelt figyelmet érdemelnek. Számos afrikai szervezet programjai és kezdeményezései irányulnak a környezeti és biztonsági kihívások kezelésére, a fenntartható fejlődés előmozdítására, ilyen például az AU (Afrikai Unió), az ECOWAS (Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége) vagy a CEN-SAD (Száhel-szaharai Államok Közössége) – utóbbi szervezet kiszélesíti az övezetbe sorolandó államok számát Észak-Afrika egyes részeivel.

A szélesebb – földrajzi – megközelítés minden olyan államot ide sorol, amelyet érint ez a zóna: így nyugatról kelet felé haladva Szenegál, Mauritánia, Mali, Burkina Faso, Niger, Nigéria, Csád, Szudán, Dél-Szudán, Eritrea és Etiópia is a Száhel-országok közé tartozik. A szűkebb, főként politikai értelemben használt Száhel-fogalom általában hat frankofón nyugat-afrikai országot foglal magában: Szenegált, Mauritániát, Malit, Burkina Fasót, Nigert és Csádot. E tanulmányban főként ezeknek az országoknak a nyelvi- és nyelvpolitikai kérdéseivel foglalkozunk – nem elfelejtve, hogy a szudáni, dél-szudáni, etiópai és eritreai konfliktusoknak nyelvi-nyelvpolitikai vonatkozásai is vannak.

Tanulmányunk a Száhel-övezet sokszínű nyelvi/nyelvpolitikai helyzetével foglalkozik, és azokkal a kontinentális törekvésekkel, stratégiákkal, amelyek a nyelvi és kulturális örökség megőrzésére irányulnak, amelyek célja a nyelvi és kulturális ökológia fenntartása révén az általános társadalmi jóllét és társadalmi biztonság növelésének elősegítése.

2.1. Birodalmak és nyelvek

A Száhel-övezet földrajzi-ökológiai sajátosságai nagymértékben befolyásolták a helyi társadalmak és államformák kialakulását. A historiográfiai hagyomány kiemeli a több évezredes transzszaharai kereskedelmi hálózatok, valamint a gabonatermelés (főként köles) és az állattartás szerepét az első államok, birodalmak kialakulásában. A kereskedelem jórészt a nagy folyók, pl. a Volta vagy a Niger forrásvidékéről

származó arannyal, rézzel, valamint sóval és egyéb luxuscikkekkel történt, melyek szállítását a tevék és a lovak biztosították.

A piacokat, valamint a környező földműveseket és pásztorokat uraló és megadóztatni képes politikai formációk közül az első jelentős szereplő a 3. században megerősödő Ghána volt, mely a mai Mauritánia délkeleti és a mai Mali északnyugati részén terült el. Mellette számos másik kisebb állam is létrejött, mint Gao vagy a hagyományok szerint az iszlámot elsőként meghonosító Tekrur. E birodalmak az Európában ismeretes hűbéri rendszerekhez hasonló felépítésűek voltak és sok kisebb, saját nyelvvel rendelkező népet fogtak össze. Elitjük jelentős része muszlimmá vált, amely a Maghreb vallási-kulturális központjaival is kapcsolatot ápol.

A Ghána Birodalom a 8. században élte virágkorát, az 1200-as évek közepétől azonban az egyik kis királyság, Mali – a hagyományok szerint egy legendás képességű uralkodó, Szundjata Keita vezetésével – átvette a birodalom irányítását. Az elkövetkező évtizedek során Mali egész Nyugat-Afrika legnagyobb kiterjedésű és legvirágzóbb birodalmává fejlődött, az 1600-as évek közepétől azonban több kisebb politikai egységre esett szét.

Mali hanyatlása – Ghánához hasonlóan – együtt járt egy korábban perifériális jelentőségű politikai egysége, a Songhai Királyság felemelkedésével, amely újrakonfigurálta a birodalom gazdasági és kulturális alapjait.

E birodalmaktól keletre, a Csád-tavat környező területeken helyezkedett el a Kanem-Bornu Birodalom (14–19. század), melynek szintén muszlim uralkodói voltak és gazdasága jórészt Észak-Afrika, a Nílus-völgy, valamint a szubszaharai Afrika közötti kereskedelmen nyugodott (Murray, 2003: 49–52).

E birodalmak politikai öröksége – sok egykor jelentős másikkal együtt, mint a hausza királyságok, vagy a szokotói szultanátus –, mára jobbra jelképpessé vált, kulturális hatásuk azonban igen jelentős. Nemcsak az iszlám terjedésének alapjait biztosították, hanem a birodalom működtetéséhez szükséges nyelvek elterjedésében is kulcsszerepük volt. Márpedig e nyelvek mind a mai napig a kommunikáció legfontosabb eszközei az egész Száhel-övezetben. A hausza, szongáj, volof, bamana, mooré stb. nyelvek megléte és fejlődése mind a mai napig e birodalmak olyan öröksége, amelyre a modern nyelvtervező törvénykezés is épít.

Történelmi léptékben azonban nemcsak e nagy kiterjedésű afrikai birodalmaknak, hanem egy európai hatalomnak, Franciaországnak is óriási szerepe volt a Nyugat-Száhel nyelvi állapotának kialakulásában.

2.2. A francia nyelv Nyugat-Afrikában

Francia telepesek már a 17. században éltek a mai Szenegál területén. 1819-ben nyílt az első franciául oktató iskola Saint-Louisban, majd Gorée-ben. A misszióknak nagy szerepük volt itt is az oktatás megszervezésében, amelynek a Korán-iskolákkal is versenyezniük kellett.

A francia jelenlét ideológiai alapja az a civilizációs misszió volt, amelyet gyakran „három c”-nek is neveznek, azaz kereszténység plusz kereskedelem, egyenlő civilizáció (civilisation = commerce + christianisme). E misszió eszköze idővel a

francia nyelv lett, amely újabb idiómát kínált az egyébként is széles közvetítőnyelvi palettára.

A Szenegálba 1852-ben kormányzónak kinevezett Louis Faidherbe (1818–1889) mérnök és katonatiszt munkásságának igen jelentős szerepe volt Szenegál és a szomszédos területek további fejlődésében. Egyfelől háborúk révén pacifikálta a belső régiókat, másrészt oktatásszervezési reformokat hajtott végre. A helyi nyelveket megismerő kormányzó ugyan szótárakat és nyelvtanokat publikált a volof, a ful (peul, fulfulde) és a szoninke nyelvekről, de az afrikaiak jövőjét a francia nyelv lévén megvalósuló asszimilációként látta kívánatosnak.

Faidherbe, 1855-ben Saint-Louisban alapította meg az első „Főnökök fiainak iskoláját” (École des fils des chefs), amelyet a köznyelv általában a „Túszok iskolájának” (École des otages) nevezett. Ezekben az intézményekben a főnökök és más befolyásos személyiségek gyermekeit oktatták, nemcsak a gyarmati adminisztrációnak, de a francia nyelvnek is támogatókat kinevelve. (Nem várt előjelű társadalmi dinamikát eredményezett a későbbiekben, hogy egyes bizalmatlan főnökök a rabszolgáikat küldték el ezekbe az iskolákba.) Francia-Szudán kormányzója, Joseph Gallieni (1849–1916) 1886-ban alapított meg egy hasonló iskolát, amelyet 1908-ban Bamakóba költöztettek. Ő volt az, aki egyes katonai állomásokon is megszervezte az oktatást, ahol alapfokú képzést kaptak a gyerekek és a franciával is megismerkedtek (Calvet, 2010: 42–44).

Habár a rabszolgakereskedelmet megszüntetni, valamint az Afrikában egyre intenzívebb európai törekvéseket szabályozni kívánó, 1885-ben lezárult berlini konferenciának konkrét oktatási és nyelvpolitikai döntései nem voltak, megszülettek azok az államszervezési keretek, amelyeknek jelentős hatása volt a Száhel-övezetben a nyelvek használatának területén is. Létrejött a hatalmas kiterjedésű Francia Nyugat-Afrika gyarmat, amely az elkövetkező évtizedekben az anyaországi mintára szervezte meg az oktatást. Sajátos regionális és színvonalbeli hierarchia volt megfigyelhető a falusi, a körzeti és a nagyvárosi intézmények között. Az állami (laikus) és a missziós oktatás között sok esetben feszültségek voltak a francia használata tekintetében, mivel az evangéliumot hirdető misszionáriusok gyakran a helyi nyelveken oktattak.

A francia nyelv külföldi (gyarmati) oktatásának egyik legfontosabb eszköze az 1883-ban megalapított Alliance Française volt. Lényeges megjegyezni, hogy a szervezet tanárai a nyelv oktatási metódusában különbséget tettek aszerint, hogy külföldinek (azaz európainak, tehát kulturálisan egyenrangú személynek) vagy gyarmatosítottak (bármilyen „bennszülöttnek”) tanították a franciát. Utóbbi eset-

E birodalmak politikai öröksége – sok egykor jelentős másik állammal együtt, mint a hausza királyságok, vagy a szokotói szultánátus –, mára jobbára jelképpé vált, kulturális hatásuk azonban igen jelentős.

ben – ahogyan az egyik kiadványuk fogalmaz – „a bennszülött iskolákban vagy az előretolt posztokon, a felnőtt órákon, ahol csak a gyakorlati nyelvtudás a hasznos, ott a gyorsított módszerhez (méthode expéditive) folyamodunk. Megelégszünk azzal, hogy a diákokat megtanítsuk a szokásos szavakra, beszélgetünk velük, nagyon egyszerű mondatokat ismételtetünk velük, ügyelve arra, hogy pontosan megértsék őket. Nincs szükségünk íróeszközökre vagy papírokra sem.” (Spaeth, 2001: 82)

Mindenesetre a tanítóképzés is megindult Gorée-ben 1903-ban. Az azt követő évtizedekben a bővülő iskolarendszer próbálta kielégíteni a számos területen növekvő oktatási igényeket. Az oktatás nyelve pedig, ezen a szinten mindenhol a francia volt.

Összességében elmondható, hogy a francia nyelv oktatása a gyarmati időszakban a legtöbb állampolgár számára egyfajta „hasznos francia” elsajátítását eredményezte, amely a mindennapi, jobbára szóbeli kommunikációban segítette a lakosságot (Spaeth, 2001: 82). Mindezzel együtt kialakult az ún. „évoluék” rétege, azaz az európai kultúrát az iskolázottságuk révén elsajátított személyeké, akik jól beszélték a normatív franciát. Legfelsőbb rétegét azok az értelmiségiek képezték, akik a pánafrikai és a függetlenségi mozgalmak idején aktív politikai tevékenységet folytattak: nem véletlen, hogy az afrikai öntudatot és kulturális büszkeséget kifejező „négritude” szó francia nyelven született meg.

A francia nyelv ápolásának és normatív szabályai egységesítésének igénye márkánsan kíséri a nyelv modern kori történetét. A mindenkori állam számos eszközzel – szótárak, folyóiratok, egyesületek, törvények – támogatja a purista „bon usage” (helyes nyelvhasználat) eszményét. Mindazonáltal a nyelv a használat során minden akadály ellenére a körülmények hatására formálódhat: ennek eredményeként a francia számos nyugat-afrikai változata született meg a gyarmati és posztkoloniális időszakban. E változatokkal szemben a kortárs nyelvészek jóval elfogadóbbak, figyelembe véve a nyelvi változatosságot és a lokális kontextusok jelentőségét.

A francia nyelvnek nagy szerepe volt a függetlenségüket az 1960-as évektől elnyert afrikai államok életében is. A soknyelvű és szegény országokban csak korlátozott források álltak az oktatás finanszírozására, ezért legtöbbjük maradt a franciánál mint közös, általában az alkotmányban hivatalosnak tekintett nyelvnél. Ugyan gyarmati örökség volt, előnyére vált, hogy nem kötődött helyi népekhez, ezért etnikailag semlegesnek tekintették.

Franciaország a hidegháború idején igyekezett nagyhatalmi helyzetét stabilizálni, ezért törekedett a volt gyarmataival történő jó kapcsolatok fenntartására, valamint befolyása maradékának megőrzésére. A hivatalos francia politika állandó törekvésévé vált, hogy megtartsa a francia nyelv és kultúra kisugárzását, amelyben különféle szervezetek segítettek. A legjelentősebb a Frankofónia Nemzetközi Szervezete (Organisation internationale de la Francophonie, OIF), amelyet 1970-ben alapítottak.

Franciaország kapcsolata azonban a nyelvi-kulturális szálak mellett a politika és a gazdaság révén is megvalósult. A francia és az afrikai politikai elit közötti, kormányokon átívelő, gyakran korrupcióra alapozott kapcsolat azonban sok esetben

kiszolgáltatottá tette ezen országokat az egykori gyarmattartónak. Ezt a sajátos neokolonialista politikát egy belga újságíró és aktivista, François Xavier Verschave a „Françafrique” néven illette. Ez az aszimmetrikus függőségi viszony rossz emlékeket ébreszt az egyre fiatalabb és változásokat akaró népességben és táptalaja az utóbbi időben kiújult franciaellenességnek a Száhel országában is.

3. Nyelvi sokszínűség, a Száhel-övezet nyelvökológiája

3.1. Nyelvtörzsek, nyelvcsaládok

A Száhel-övezet nyelvileg sokszínű. Az övezetben négy afrikai nyelvtörzsből három nyelvtörzs is képviselteti magát.¹ Ezek betűrendben a következők: afroázsiai (sémi-hámi), nílusi-szaharai és a kongó-kordofáni nyelvtörzs niger-kongói nyelvcsaládjá (J. H. Greenberg felosztását lásd Fodor, 2003: 214–215).

A teljesség igénye nélkül néhány fontosabb nyelv a Száhel-övezetben: az afroázsiai nyelvcsalád két nagyobb ágából a sémi ág délnyugati alcsoportjába tartozó arab (Szudánban és Csádban beszélt változatai, ahol az arab a hivatalos nyelv) és a hámi ágba tartozó berber alcsoport nyelvei pl. a tuareg vagy tamasek (Mauritániában és Maliban beszélt nyelvek). A nép félnomád életmódot folytat, arab írást vagy az ősi ún. tifinek írást használják (Fodor, 2003: 150), muzulmánok. Greenberg a csádi nyelveket is ebbe a nyelvcsaládba sorolja, míg mások a szudáni nyelvek között tárgyalják (Fodor is) – ilyen például a hausza, amely a régió egyik legnagyobb lingua francája.

A nílusi-szaharai nyelvek közül a szongai Nigerben, Maliban és Burkina Fasóban beszélt nyelv, a középkori Szongai Birodalom nyelve volt. Megemlítjük még a kanurit, korábbi neve bornu, amely Észak-Nigéria Borno tartományának hivatalos nyelve, továbbá Nigerben, valamint Csád főként Kanem tartományában (a nyelv elnevezése ott kanembu) használt nyelv, jelentős kulturális és történelmi hagyományokkal.

A kongó-kordofáni nyelvtörzs niger-kongói nyelvcsaládjából ehelyütt (témánk szempontjából) a nyugati nyelvek csoportját és a mande nyelvcsalád nyelvei közül említünk meg néhányat, valamint a gur (voltai) nyelvek közül a mooré vagy moszi nyelvet. Utóbbi elnevezés a 14–19. század között létező Moszi államra vonatkozik, amelynek népét a mooré nyelvű beszélők alkották (ma gyakran a more elnevezés használatos). Többségük főként a korábbi Felső-Volta államban, mai nevén Burkina Fasóban él, ennek jelentése 'Igazak, becsületes emberek országa'. Írásbeliséggel rendelkező, az oktatásban és a közigazgatásban is használt nyelv (Fodor, 2003: 230–231). A nyugatatlanti nyelvcsaládba tartozó volof Szenegál nemzeti nyelve, valamint ugyancsak nemzeti nyelvi státuszt tölt be a ful, saját nevén fulfulde, míg a népnév fulbe. A ful széles körben elterjedt a Száhel-övezet országaiban Nigerben, Nigériában, Maliban és Csádban is. A bambara (más néven bamanankan) a mande nyelvcsaládba tartozó manding nyelv egy változata, a malinke és a dyula (jula, dioula, nem azonos a diola nyelvvel) mellett. A bambara Mali legfőbb nyelve, oktatási nyelv, helyesírása 1960-tól kodifikált, jelentősége a közelmúltban felértékelődött (ld. később).

3.2. Hivatalos nyelvek, közvetítő nyelvek, vernakuláris nyelvek

A Száhel-övezetben az egyéni és a társadalmi többnyelvűség előfordulása meglehetősen gyakori. A száheliek összetett nyelvi repertoárral rendelkeznek (Lüpke–Storch, 2013; Laughlin, 2021), ennek okai az oktatás, a házasság vagy a mobilitás (pásztorokodás, migráció – szezonális vagy belső vándorlás, vidékről városba vagy akár a kitelepítés). A beszélők nyelvi repertoárjába tartozó nyelvek többsége valamely helyi, afrikai nyelv, az elsődleges szocializációs közegben elsajátított vernakuláris változat. Gyakorta megjelenik valamely más, a közvetlen társadalmi közegben, régióban elsajátított közvetítő nyelv is, az ún. regionális lingua franca pl. hausza, amely helyi anyanyelv is, Nigériában és Nigerben ugyanakkor a regionális lingua franca szerepét is betölti; vagy a fent említett szongai, amely Közép-Afrika egyes részein használt, főként a Niger folyó környékén, valamint a formális kontextusokban az arab vagy francia (Mali, Niger, Burkina Faso, Szenegál, míg Csádban társhivatalos nyelv). (1. táblázat).

A nyelvi repertoárok nemcsak különböző nyelvekből állnak, de regionális és társadalmi változatokból, regiszterekből is, amelyek a nyelv szimbolikus funkciójánál fogva a beszélők társadalmi identitását, hovatartozását is jelzik, egyúttal a társadalmi különbségeket is.

A többnyelvűségre és a (közvetítő) nyelvek státuszviszonyaira Claude Caitucolinak a nyolcvanas években készült kutatását hozhatjuk például, amely nagyban jellemzi nemcsak a Száhel-övezet nyelvi világát, de a kontinens nagy részén is általános érvényű helyzetet vázol (Caitucoli, 1996: 84–86).

Burkina Fasóban mintegy hatvan lokális nyelvet beszélnek, miközben az említett időszakban a francia volt a hivatalos nyelv. Utóbbit használták a közigazgatásban, az oktatásban, a sajtóban stb., hasonlóan más európai nyelvekhez, melyeket az egykori gyarmatokon használnak. A lokális kötődésű – pontatlan szóhasználattal „törzsi” – nyelveket a családban, a piacon, a hagyományos jogi esetek tárgyalásánál, a helyi politikában és a vallási ceremóniák során használták. A közösség legmagasabb társadalmi státuszú és legnagyobb hitelű személyei általában (legalább) kétnyelvűek voltak, és meglehetősen jól ismerték a hivatalos nyelvet is. Ez a modell Afrikában (és a legtöbb egykori gyarmaton) hasonlóan működik.

	Mali	Niger	Csád (társhivatalos az arabbal)	Burkina Faso	Szenegál
nagy lingua franca	bamanankan	hausza	arab (csádi változat)	mooré	volof
regionális lingua franca	szoninke, ful, zama, tamasheg ³	ful, zama, tamasheg	szara-ngambaj, sanga, bagimi/ bagirni	ful, diola	ful, manding, szoninke, diola

^ 1. táblázat. A Száhel-övezet francia nyelvű államainak nagy közvetítő nyelvei és regionális lingua francái (Forrás: Laughlin, 2021: 657)

Burkina Fasóban a két legfontosabb helyi közvetítő nyelv, a dioula (jula) és a mooré a hivatalos közbeszédben és a helyi nyelvészek munkáiban egyenrangú státuszúként szerepelt. A nyelveket egymást kölcsönösen és harmonikusan kiegészítő eszközökként írták le: lokális szinten az etnikus kötődésű vernakuláris és a regionális közvetítő nyelvek, valamint az utóbbiak és a francia közötti zökkenőmentes kapcsolódás biztosítja a társadalom működését.

A városi nyelvhasználatban azonban egy olyan dinamika volt megfigyelhető, amely árnyalta a nyelvhasználatról kialakult idilli képet. Az országban két fontos adminisztrációs és kulturális centrum van: Ouagadougou, a főváros, az egykori Moszi Birodalom központja, amely lakossága főként moszi etnikai hátterű és a mooré nyelvet használja. A másik centrum, a 330 km-re lévő Bobo-Dioulasso, amely több népnek és nyelvnek ad otthont, akik közös nyelvként főleg a – gyenge etnikai beágyazottságú – dioula (más néven jula) nyelvet használják.

A nyelvészeti kutatások kimutatták, hogy a nyelvhasználati stratégiák az etnikai háttér függvényében változnak. Ouagadougouban a mooré az anyanyelve a lakosság többségét kitevő mosziknak, ami közvetítő nyelvként egyszerre előny és hátrány. Mivel a lakosok egy része a julát beszéli első nyelvként, számukra a mooré használatának etnikai konnotációja van, ezért, ha tehetik (azaz beszélnek), a franciát használják, mint magas státuszú közvetítő nyelvet. Mindezzel semlegesítik az esetleges nyelvi konfliktusokat, emellett olyan csoport részeként demonstrálják magukat, amelynek a moorét beszélő tagjai is vannak. A francia a legmagasabb státuszú közvetítő nyelv, Ouagadougou azonban frankofónabb, mint Bobo-Dioulasso, ahol a julát a fentebb vázoltak miatt gyakrabban használják, mint a moorét.

Megfigyelték azt is, hogy a francia és a helyi közvetítő nyelvek használatának nemcsak etnikai csoportképző szerepe lehet: a fővárosban az üzletelések során – az etnikai háttértől függetlenül – a franciát jobbára a műveltebb férfiak használták, míg a dioula használói inkább az informális szektorban dolgozó, alacsonyabban iskolázott nők voltak. E nyelv tehát egyértelműen alárendelt szerepet játszott a közvetítő nyelvi hierarchiában. Hasonló megfigyelést tettek a piaci árusok nyelvhasználati stratégiájában, ahol a potenciális vevők külső megjelenése alapján választottak nyelvet: a moorét a „hétköznapi,” átlagos külsejű személyekhez; a franciát az európai öltözködésű; míg a dioulát az afrikai öltözetű személyekhez, jobbára nőkhöz szólva.

Többnyelvű közegben a trifokális vagy háromnyelvű modell tehát inkább szabály, mint kivétel. A háromnyelvű mintázat a következőképpen modellezhető (Brann, 1981):

- nemzeti szint – korábbi gyarmattartó nyelve
- közösségi, regionális szint – lingua franca
- lokális, helyi szint – vernakuláris nyelv

Ez a konfiguráció terjedt el a legtöbb afrikai államban – amely lehetővé teszi a különböző nyelvi közösségek közötti kommunikációt –, de más szubkontinensen is, például Indiában. Funkció szempontjából a volt gyarmatosító nyelv(ek) a leghatékonyabbak egy-egy államban, a formális kontextusok többségében ezt használják, a közigazgatásban, az oktatásban, a médiában stb.; míg általában a nemzeti nyelvek összefognak,

mint pl. a volof is Szenegálban, a hatalomgyakorlás bizonyos formáival (pl. a rendőrök, a vasúti dolgozók nyelve), de ez nem az (állam) hatalom nyelve, mert azt a volt gyarmattartó nyelv, a francia tölti be (Swann, 2004).

A Száhel-övezet országai szinte minden esetben a volt gyarmatosító nyelvet, a franciát örökölték az arab mellett hivatalos nyelvként vagy társhivatalos nyelvként, mint Csádban. Kivéve Mauritániát, amely a Maghreb-államokat követte, és az 1990-es években a francia rovására fokozatosan az arab nyelvet tette meg egyedüli hivatalos nyelvvé, és bár a francia továbbra is széles körben elterjedt, elsősorban a közigazgatásban használják.

A francia nyelv hivatalos nyelvként való fenntartását ideológiailag a nyelv semleges nyelvként való felfogása indokolja, amely a különböző etnikai csoportok közötti kompromisszumos megoldásnak tekinthető, megelőzve, hogy bármelyik csoport előnyököt szerezhesen vagy uralja a többi csoportot. Ezzel azonban a helyi etnikai csoportok nacionalizmusának fenntartását is táplálják (Laughlin, 2021: 651–654). Technokrata szempontokat figyelembe véve pedig, a függetlenségkor könnyebb átmenetet jelentett, politikailag és társadalmilag kevésbé volt terhes, mint egy afrikai, honi nyelvre való áttérés, másrészt biztosította a művelt elit számára a hatalom megőrzését (Laughlin, 2021). A francia tehát megmaradt a politika, a közigazgatás, a média és az oktatás nyelvének, utóbbi esetben alsóbb szinteken a kodifikált afrikai nyelvek is megjelennek, mint az oktatás nyelvei, hídként funkcionálva a francia nyelv tanulásához, amely utat nyit a frankofón országok, a frankofón kultúra felé is.

A francia versenytársa a régióban az arab nyelv, amely egyedüli hivatalos nyelv Mauritániában, társhivatalos nyelv a franciával együtt Csádban. Az arab számos dialektusát beszélik a régióban, amelyek közönséges kódként funkcionálnak a vele diglossziás kapcsolatban álló magas presztízsű emelkedett változatokkal: a klasszikus arabbal, amely a Korán nyelve, és a modern, standard arabbal (MSA), amelyet a Száhel-övezetben gyakorta arabe littéraire-nak, azaz irodalmi arabnak is neveznek. Az emelkedett változatot az oktatásban használják, de voltaképpen ennek a dinamikának az arab nyelvterületen van jelentősége. Ugyanakkor Csádban széles körben támogatják a csádi arabot, főként a frankofón elit, a nyelv vallástól való függetlenítése miatt; míg az iszlám elit az arab ábécét támogatja, és hevesen tiltakozik a népnyelv státuszba emelése ellen (Seesemann, 2021: 533–549).

4. Kontinentális törekvések, nyelvökölógiai paradigma – nyelvpolitika, intézményesülés

Aspirációk, célok a kontinensen

Afrikában társadalmi, gazdasági, politikai és nyelvi szempontból is nagyfokú az egyenlőtlenség. A kontinensen egészen az 1980-as évek végéig és az 1990-es évek

A Száhel-övezet országai szinte minden esetben a volt gyarmatosító nyelvet, a franciát örökölték az arab mellett hivatalos nyelvként vagy társhivatalos nyelvként, mint Csádban.

elejéig nem voltak törvényhozási, alkotmányos törekvések az egyenlőtlenségek feloldására. A legtöbb alkotmány legitímálta a társadalmi és nyelvi előítéleteket. A kontinens nyelvi imperializmusára reagálni hivatott jogi dokumentumok csak az 1980-as években tartalmazták először a nyelv ökológiájának paradigmáját, ennek elemei a következők: emberi jogok szem előtt tartása; kommunikációs egyenlőség; többnyelvűség, nyelvek és kultúrák támogatása; nemzeti szuverenitás védelme; idegen nyelvek tanulása (Tsuda, 1994: 58–59). A nyelv ökológiája tehát a nagyobb egyenlőség eszméjét támogatja, e cél elérése érdekében tisztázni kell/kellett a helyi nyelvek jogi státuszát.

OAU (Afrikai Egységsszervezet)

Az AU elődje, az OAU (Afrikai Egységsszervezet) 1976-ban fogadta el az Afrikai Kulturális Chartát, de kontinentális szinten mindeddig nem hajtották végre. A szerződés 6. cikkének 2.b pontja kimondja, hogy a tagállamoknak elő kell mozdítaniuk a nemzeti nyelvek oktatásának bevezetését és intenzívebbé tételét Afrika gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális fejlődésének felgyorsítása érdekében, a 18. cikk pedig, az afrikai nyelvek oktatásba való bevezetéséhez szükséges reformok végrehajtására ösztönöz (Cultural Charter for Africa, 1976: 7; 10).

1997-ben, az afrikai nyelvpolitikáról szóló kormányközi miniszteri konferencián (Hararéban, Zimbabweban, március 17–19. között, az UNESCO szervezésében) a résztvevők megállapodtak abban, hogy minden országnak pontos és következetes nyelvpolitikai dokumentumot kell készítenie, amelyben minden, az országban használt nyelv megtalálhatja a helyét. A feladatokat a) pánafrikai; b) regionális és c) kormányzati szinteken határozták meg. (a) Pánafrikai szinten az Afrikai nyelvi cselekvési tervben (1986) hozott határozat végrehajtását hangsúlyozták, azaz, hogy a szuahéli váljon az OAU egyik munkanyelvévé az angol, a francia, a portugál és az arab mellett – ezt azonban idáig nem hajtották végre; (b) Regionális szinten a résztvevők együttműködésre szólították fel az államokat a határon átnyúló nyelvekkel kapcsolatos szakpolitikai kérdésekben, felhívták a figyelmet a regionális és szubregionális nyelvek fejlesztésére, valamint az afrikai nyelvi kutatóintézetek, például a *Pan-Africa Association of Linguists* (Pánafrikai Nyelvészek Szervezetének) újraélesztésére. (c) Kormányzati szinten pedig, az intézményesítés szükségességét hangsúlyozták, mint például nyelvi bankok létrehozását nemzeti és regionális szinten, valamint egy központi nyelvi szolgáltató intézet létrehozására tettek javaslatot. Továbbá a résztvevők arra ösztönözték az intézményeket, a kutatókat, kutatói részlegeket, hogy fokozzák tevékenységüket annak érdekében, hogy katalizátor szerepet játszanak az Afrika fejlődését célzó erőfeszítésekben, a pénzügyi szervezeteket pedig, hogy támogassák ezeket (Intergovernmental Conference of Ministers on Language Policies in Africa, 1997: 76–77).

Ebben az értelemben a nyelvpolitika kialakítása és megvalósítása a demokratizálódási folyamat részévé vált, azonban mind a mai napig csak néhány afrikai állam rendelkezik következetes és átfogó nyelvpolitikával, és amelyeknek van nyelvpolitikája, az esetek többségében ezek a politikák is csak implicit módon, az olyan

ágazatokban támasztott követelményekből indulnak ki, mint az oktatás (vagy az igazságszolgáltatás, a képzés stb.).

AGENDA 2063 – Az az Afrika, amit akarunk

Az AGENDA 2063-at az AU 2015 januárjában fogadta el Addisz-Abeában, amelyben a hét afrikai törekvés egyikeként a nemzeti kultúra és kulturális identitás, az értékek megőrzése is szerepel (lásd alább). Az AGENDA alulról felfelé irányuló megközelítés, jellege eredményorientált, és az első olyan politikailag koherens stratégia, amely az összes kontinentális és regionális kezdeményezést egy ernyő alá vonja. Az AGENDA 2063 hét afrikai törekvést és 18 célt fogalmazott meg. (2. táblázat)

A törekvések egy része regionális és szubregionális integráción alapul, amely az afrikai újjáéledés kulcsa. A jó kormányzás, a demokrácia, az emberi jogok és a jogállamiság a kontinens számára kulcsfontosságú törekvések. Többnyelvű környezetben fontos az emberi nyelvi jogok megjelenése és elismerése. Az ENSZ védnökségével

Aspirációk	Célok
Politikailag egységes és integrált kontinens	- politikailag egységes Afrika - gazdaságilag integrált kontinens - személyek, áruk és szolgáltatások szabad mozgása
Békés és biztonságos Afrika	- biztonság és stabilitás - önmagával és szomszédaival békében élő nemzetek
Erős kulturális identitás, értékrend és erkölcs	- a nemzeti kultúrák elismerése és tisztelete - pánafricanizmus
Erős és befolyásos globális szereplő és partner	- egységes álláspont képviselése globális kérdésekben - jelentős befolyás, partnerség a globális gazdasági jólét folyamatában és eredményeinek elősegítésében
Emberközpontú fejlesztés	- a nők és a fiatalok esélyegyenlőségének elősegítése - helyi kormányzás a fenntartható fejlődésért - a civil társadalom bevonása a fejlesztési folyamatokba
Jó kormányzás, demokrácia, emberi jogok, igazságosság és jogállamiság	- az emberi jogok, az igazságosság és a jogállamiság egyetemes elveinek tiszteletben tartása - fejlődésre képes állam
Jóléti Afrika	- fenntartható környezet és az éghajlatváltozással szembeni ellenálló képesség növelése - inkluzív gazdasági növekedés elősegítése - magas életszínvonal (jövedelem, munkahelyek, egészségügy, oktatás) biztosítása - gazdaság és munkahelyek átalakítása

▲ 2. táblázat. Aspirációk és célok. (Forrás: Agenda 2063, 2014: 53)

az afrikai államok többsége 1986 óta ratifikálta az Emberi és Népi Jogok Afrikai Chartáját és ajánlásait. Számos cikkely - pl. a 20. és a 29. cikk – említi az őshonos kulturális értékek megőrzésének fontosságát; ugyanez igaz az AGENDA 2063-ra is.

Az afrikai kultúrák és nyelvek megőrzése a fejlesztési folyamatok és politikák szerves részévé vált, ami magában foglalja (a) az oktatás fejlesztését, amely a modernizáció paradigmájába ágyazva a gazdasági növekedés előfeltétele; (b) a nemzetépítő politikát és (c) az afrikai identitás építését, elsősorban a saját nyelv és kultúra megbecsülésén, valamint az oktatáson keresztül.

A kontinensen a nyelvi imperializmus paradigmája azonban, továbbra is nagyon erősen szemben áll a nyelvi ökológiai paradigmával, ami azt jelenti, hogy az egykori gyarmatosítók domináns nyelvei továbbra is meghatározó kommunikációs eszköznek számítanak mind a politikában és a gazdaságban, mind a nemzetközi piacok felé, vagyis kifelé.-

ACALAN (African Academy of Languages /Afrikai Nyelvek Akadémiája)

Alpha Oumar Konaré, a Mali Köztársaság egykori elnöke, 2000 decemberében rendelettel hozta létre az ACALAN-t, akkor még MACALAN néven. A pánafrikai tudományos intézmény 2006-ban az Afrikai Unió égisze alatt az AU szakosított intézményévé vált, immár ACALAN névvel (székhelye: Bamakó, Mali), amelynek kiemelt feladata az afrikai nyelvek fejlesztése és népszerűsítése, az afrikai alkalmazott nyelvpolitikák, a meglévő oktatáspolitikák harmonizálása, a kétszintű oktatási program bevezetése, a tananyag tartalmak afrikai nyelvek használatára vonatkozó kidolgozása, adatbázis-építés, archiválás.

Az ACALAN alapszabályát 2006-ban az AU állam- és kormányfőinek kartúmi csúcstalálkozóján fogadták el. Az alapértékek között a következők szerepeltek: az afrikai nyelvek és kultúrák tiszteletben tartása, az integráció elősegítése, a nyelvi és kulturális sokszínűség támogatása. Célkitűzései között (a) az afrikai nyelvek és különösen a határon átnyúló közvetítő nyelvek szerepének erősítése – partnerségben a gyarmatosító örökölt nyelvekkel; (b) a funkcionális többnyelvűség előmozdítása – különösen az oktatásban; valamint (c) az afrikai nyelvek mint az afrikai integráció és fejlődés, az értékek tiszteletben tartása, a kölcsönös megértés és a békés együttélés támogatása szerepeltek.

További célként határozták meg az őshonos nyelvek szerepének újraértékelését, vitalitásának növelését, amelyek használata a gyarmatosítás következményeként funkcionálisan visszaszorult, a nyelvek leértékelődtek, marginalizálódtak.

Felmerült a nyelvek jogi státuszának problémája is, hiszen a nyelvek fejlődését leginkább az segíti, ha a helyi/honi nyelvek a volt gyarmatosító nyelvvel legalább jogi szempontból egyenlőséget élveznek, ha már aktuális egyenlőséget nem is; tehát a helyi beszélőközösség nyelve – amennyiben az a beszélők száma alapján indokolt – kapjon nemzeti vagy hivatalos nyelvi státuszt. A többnyelvűség megvalósulását ugyanakkor, vagyis azt, hogy a politikai, gazdasági életben, a nemzetközi kommunikációs szinten a helyi nyelvek megjelenjenek, egyrészt a korpusztervezés elmaradása, másrészt az intézményesülés hiánya akadályozta.

További problémát jelent a térségben, hogy az afrikai államok felosztását követően gyakran azonos kultúrák, népek más-más államba kerültek, a határmegvonások nem vették figyelembe a helyi népek, törzsek szokásait, kultúráját és történelmét, társadalmi rendjét – amiből a konfliktusok legtöbbje származtatható. A törzsi tudat értékrendjében a csoportszolidaritás, a törzshöz való tartozás, a saját néphez való lojalitás sokkal fontosabb, mint az absztrakt állam ideájához való kötődés, mivel a szolidaritás képes tompítani a csoport tagjai közötti különbségeket, a csoporton belüli egyenlőtlenségeket; ezen túlmutatóan védőhálót is jelenthet a rasszizmussal szemben. A határok gyakran egységes etnikai területeket vágtak ketté. Ennek eredménye az lett, hogy az állam/nemzet egységét a többnemzetiségű és többkultúrájú államokban a különféle etnikai csoportok különbözőképpen értékelik és élik meg, amiben a különféle politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális tényezőknek döntő szerepük van. Nyelvi következménye pedig, az állami változatok kialakulása (pl. csádi arab nyelv).

Az ACALAN tevékenységének egyik kiemelt területe a határon átnyúló közvetítő nyelvek azonosítása: terminológiafejlesztés, korpusztervezés, -építés, helyesírási ellenőrző program fejlesztése, ezeken a nyelveken tanárképzés megvalósítása, médiaszakemberek képzése – ugyanis a közvetítő nyelvek használata hozzájárulhat a régió stabilitásához, a különböző nyelveket beszélő közösségek közötti kommunikáció eszközeként.

Az ACALAN negyvenegy határon átnyúló közvetítő nyelvre fókuszál jelenleg, ebből tizenötöt² választott ki első körben a fent nevezett területeken a határokon átnyúló nyelvi bizottságok számára feladatként. Nyugat-Afrikában ezek a következők: ful, hausza, manding, joruba és a volof (Afrikai Nyelvi Akadémia (ACALAN) (acalan-au.org)).

Az ACALAN prioritásai közé tartozik az Afrikai Nyelvi Atlasz (LAA) elkészítése, hogy pontos ismereteket szerezzen az afrikai nyelvek számáról, dialektális változatairól. Munkájának megkönnyítése végett a nyelveket hat típusba rendszerezi: (a) *széles körben beszélt, határokon átnyúló nyelvek*, mint pl. a hausza, amely mint afrikai szubrégiót képviselő munkanyelv adathozható; (b) *korlátozott, határokon átnyúló nyelvek*. Típusai a szimmetrikus és az aszimmetrikus, előbbi csoportba sorolhatók azok a nyelvek, amelyeket a határ mindkét oldalán kisebb lélekszámú beszélőközösség használ, a nyelv szerepet a gazdasági integrációban kaphat; amíg az aszimmetrikus típus esetében a nyelvet a határ egyik oldalán nagyobb, a másik oldalán pedig kisebb lélekszámú beszélőközösség birtokolja; (c) *széles körben beszélt, nem határokon átnyúló nyelvek* azok a nyelvek, amelyek nemzeti szinten lingua francák; míg a (d) *korlátozott, nem határokon átnyúló nyelvek* az olyan nem domináns nyelvek, amelyeket kisebb lélekszámú beszélőközösség használ; (e) a *veszélyeztetett nyelvek* pedig, amelyek esetében fennáll a kihalás veszélye, nem történik meg a generációról generációra történő nyelvátadás, beszélői egyre kevesebb nyelvhasználati területen használják, a beszélők abszolút száma kevés. Veszélyeztetett nyelvekkel a CIPL (Nyelvészek Állandó Nemzetközi Bizottsága), a WOCAL (Afrikai Nyelvészeti Világkonferencia) és az UNESCO is foglalkozik, nevezetesen a

nyelvek dokumentálásával, archiválásával vagy éppen a revitalizáció lehetőségével. Végül, de nem utolsósorban az (f) *importált, partner nyelvek* a volt gyarmatosító nyelvek, amelyek a képzett afrikaiak nyelvi repertoárjának aktív részei (Bamgbose vö. Document sans titre (acalan.org)).

Az ACALAN továbbá honi, saját nyelven készült, saját kultúrát bemutató történet-antológiák készítését kezdeményezte SAA, azaz Stories Across Afrika c. projektje keretében; African Languages and the Cyberspace (ALC) címmel projektet indított az afrikai nyelvek népszerűsítésére a kibertérben; TLP projektje keretében a terminológia és lexikográfia területén terminológusokat és lexikográfusokat képez, sor került a mandinka–bambara szótár elkészítésére, online hausza helyesírás-ellenőrző program fejlesztésére; továbbá az ACALAN aktívan támogatja olyan alkalmazott nyelvészek képzését, akik a mester és doktori képzésben az afrikai nyelvek szakértőivé válhatnak (Afrikai Nyelvi Akadémia (ACALAN) | Afrikai Unió (au.int)).

Összegezve: célja az afrikai nyelvek használatának előmozdítása, az afrikai nyelvek újraértékelése, a nyelvek használata a tanulás és tanítás nyelveként, a nyelvek használata a politikai folyamatokban alulról szerveződően, további célja innovatív kulturális fejlesztési programok kidolgozása és a hálózatépítés. Ezek egyike az ALN (The African Linguist Network), amely az afrikai nyelvészek és fordítók hálózatosodását segíti.

Az UNESCO és az OAU támogatásával létrejövő szervezetek

Az afrikai nyelvek fejlődésének és szerepének újraértékelése különösen az UNESCO és OAU tevékenységén keresztül nemzetközi konferenciákon – az 1986-os afrikai nyelvi tervben, az 1997-es Hararei nyilatkozatban, továbbá az afrikai nyelvi ökológiát támogató 2000-es Asmarai deklarációban is megfogalmazódtak. Ezek elemei, hogy az új évezredben Afrikának vissza kell térnie a gyökerekhez, és le kell győznie a kolonializmus árnyát, ami még mindig kísérti és blokkolja a kontinens lakóinak gondolkodását; az afrikai nyelvek fontosak az afrikai tudat dekolonizációjához; minden afrikai gyermeknek elidegeníthetetlen joga, hogy iskolába járjon és anyanyelvén tanuljon, lehetőleg az oktatás bármely szintjén, de ehhez szükséges az afrikai nyelvek használata és dokumentálása; lényeges az afrikai nyelvek által kifejezésre jutó afrikai identitás, az emberi méltóság és értékek megőrzése, az afrikai nyelvek vitalitásának és egyenlőségének elismerése, amely az afrikai emberek jövőjének záloga. Az afrikai nyelvek diverzitása a gazdag afrikai kulturális örökségre utal, ezt az afrikai egység megteremtésének eszközeként kell használni. Fontos a kommunikáció a helyi nyelveken, ezeket a nyelveket eszközként kell használni a fordításban, az emberek közötti kommunikáció elősegítése érdekében, beleértve a fogyatékkal élőket is. A demokrácia lényeges feltétel az afrikai nyelvek egyenlőségéhez, egyenlő mértékű fejlődéséhez, a kontinensen beszélt nyelvek vitalitásához, a társadalmi igazságossághoz és a fejlődéshez (Asmarai nyilatkozat az afrikai nyelvekről és irodalomról, 2000; Blommaert, 2001: 112–113). Voltaképpen ezek azok az elemek, amelyeket az UNESCO az Egyetemes deklaráció a kulturális diverzitásért című nyilatkozatában 2001-ben megfogalmazott (Universal Declaration On Cultural

Diversity, 2001), és amelyet az EU-tagországok ratifikáltak. Az EU, illetve az Európai Tanács által 2005-ben elfogadott Afrika-stratégiában (European Union Strategy For Africa: Towards An Euro–African Pact To Accelerate Africa’s Development, 2005) szintén megfogalmazódott az afrikai kultúrák és nyelvek megőrzésének fontossága, ami felveti a nyelvi és a kulturális dimenzió integrálását a fejlesztési folyamatokba és fejlesztéspolitikába (Fodor, 2006: 136).

Ezeket az állásfoglalásokat megelőzve, korábban már elkezdődött az intézményesülés is. Az intézmények egyike a CELTHO (The Centre for Linguistic and Historical Studies, vagyis a Nyelvészeti és Történelmi Tanulmányok Központja) Nigerben, Niameyben, amely az afrikai örökség védelmét felügyeli, a szóbeli hagyományok gyűjtését és dokumentálását végzi, támogatja az AU tagállamainak a kultúra megőrzésének területén végzett tevékenységét. A szervezet eredetileg az 1968-ban UNESCO ajánlásra létrejött CRDTO (Szóbeli Hagyomány Kutatási és Dokumentációs Központ) jogutódja, amelyet 1974-ben az Afrikai Egységszervezetbe (OAU) integráltak. A szervezet egyébiránt elemzéseket is készít a Pánafrikai Parlament, a Gazdasági, Szociális és Kulturális Tanács számára, valamint támogatja az afrikai kulturális iparágakat. A CERDOTOLA (Centre International de Recherche et de Documentation sur les Traditions et les Langues Africaines vagyis az Afrikai Hagyományok és Nyelvek Nemzetközi Kutatási és Dokumentációs Központja) hasonló célokat képvisel.

Az UNESCO elsősorban az afrikai nyelvek oktatásban való használatának elősegítésére és az írni-olvasni tudás népszerűsítésére, ill. az írástudatlanság felszámolására koncentrál a honi nyelvek segítségével (különösen fontos téma ez az övezetben, a gyermekkatonák visszatérítése végett az oktatásba, illetve a nők szerepének újraértékelése miatt). Az UNESCO támogatásával valósult meg Afrika történelmének szuahéli, hausza, valamint joruba nyelvekre történő fordítása is.

5. A Száhel-válság és a nyelvek:

új távlatok a francia és a nemzeti nyelvek számára?

Az előző fejezetben bemutatott kontinentális stratégiákat új optikán keresztül vizsgálhatjuk, ha a Száhel elmúlt évtizedének turbulens politikai eseménytörténetére tekintünk. Milyen nyelvpolitikai és nyelvhasználati hozadéka lehet a közelmúltban végbement puccsoknak és államszervezési kísérleteknek? Némileg talán önkényesen két, a jövőben is fontossá váló kérdést szeretnénk felvillantani: a francia nyelv terjesztését, valamint a nemzeti nyelveken történő oktatás kihívásait.

A Száhel strukturális humanitárius problémái – a túlnépesedés, az ennek terhét súlyosbító aszály és az e faktorokhoz szorosan kapcsolódó etnikai konfliktusok – a 2012-ben kezdődött felkelés során mutatkoztak meg ismét a nemzetközi nyilvánosság előtt. Ekkor a Mali északi területén élő muszlim tuaregek – kihasználva a fővárosban, Bamakóban februárban véghezvitt puccsot – Azawad néven kikiáltották független államukat. A rövid ideig fennálló, lényegében senki által el nem ismert formáció középtávú eredménye a nemzetközi iszlám terrorszervezetek megerősödése, valamint a vallási-etnikai feszültségek továbbterjedése lett Mali határain kívülre is.

A problémák kezelésére öt állam – Burkina Faso, Csád, Mali, Mauritánia és Niger – egy regionális együttműködési keretrendszerrel hozott létre G5 néven, mely mottója „biztonság és fejlődés” (Securité et developpement) volt. A stabilitás katonai eszközökkel való fenntartásához, valamint az iszlamista terrorszervezetek elleni fellépéshez Franciaország több ezer fős katonai kontingenssel járult hozzá, amely rendszeres akciókat vezetett a térség több régiójában.

A fennálló rezsimek azonban nem tudtak megbirkózni az összetett háttérű társadalmi, gazdasági és humanitárius problémákkal, így katonai puccsok és puccskísérletek történtek Szudánban (2019, 2023), Maliban (2020), Guineában (2021), Burkina Fasóban (2022-ben) és Nigerben (2023).

E hatalomra kerülő puccsista rezsimek azonnal erős Franciaország-ellenes retorikát követtek, amely a híradások szerint jó táptalajra hullott a főként városi, fiatal lakosság körében. Ezekben az országokban a diplomáciai, kulturális és gazdasági kapcsolatok az egykori anyaországgal részben vagy egészben megszűntek, egyes francia intézményeket, üzleteket támadások érték. Franciaország kivonta csapatait a térségből, helyüket orosz, török és iráni katonai és gazdasági szereplők igyekeznek betölteni. A puccsot elszenvedett országok közül három, Burkina Faso, Mali és Niger vezetői 2023 szeptemberében államszövetséget hoztak létre Száheli Államok Szövetsége (Alliance des États du Sahel) néven, főként azért, hogy az Nyugat-Afrikai Államok Gazdasági Közössége (Economic Community of West African States, ECOWAS) esetleges beavatkozását megakadályozzák.

A franciaellenesség nem új keletű és több forrásból fakad: gerincét a gyarmati időszak alatt elkövetett bűnök, a posztkoloniális Françafrique bizalmat erodáló tevékenysége alkotja. Azonban ezen országok fiatal népességének már nincsenek tapasztalatai a gyarmatosításról vagy a függetlenséget követő évtizedek nagy politikai botrányairól. A fiatalok által követett modern médiafogyasztási szokások, a közösségi hálón megszerzett információk is nagyban befolyásolhatták a franciaellenes érzéseket: nemcsak az intellektuális gyarmatosításkritika szűrődött le hozzájuk, de – vélhetően – külföldi (orosz) dezinformációs tevékenység is érte őket (Guiffard, 2024). A fiatal generáció változást akar: számukra a frankofónia és a Françafrique határai össze-mosódnak, és az egykori anyaország bármilyen tevékenysége nem más, mint a régi, antidemokratikus rezsimek fenntartására tett kísérlet (Abrahamsen – Bado, 2022).

Az UNESCO elsősorban az afrikai nyelvek oktatásban való használatának elősegítésére és az írni-olvasni tudás népszerűsítésére, ill. az írástudatlanság felszámolására koncentrál a honi nyelvek segítségével (különösen fontos téma ez az övezetben, a gyermekkatonák visszatérítése végett az oktatásba, illetve a nők szerepének újraértékelése miatt).

Mindezek mellett különösen csenghet Emmanuel Macronnak a 2022 novemberében, a frankofón országok tunéziai csúcstalálkozóján tett meglehetősen optimista kijelentése, miszerint a francia az afrikai kontinens számára „az igazi univerzális nyelv (...) a frankofónia a pánafricanizmus nyelve.” Ekkor beszélt az elnök arról is, hogy vissza kell állítani a nyelv presztízsét, hogy „vendégszeretővé” váljon, kiemelve, hogy nem feltétlenül az akadémikus értékeire kell támaszkodni, hanem arra, hogy milliók mindennapi érintkezését segíti (Courrier Internationale, 2022).

Mindenesetre a puccsista rezsimok a franciaellenes érzületre populista módon reagálva fontos nyelvpolitikai döntéseket is hoztak. A Maliban 2020 óta hatalmon lévő kormány a 2023 januárjában kihirdetett új alkotmányában a franciát az 1992 óta meglévő hivatalos nyelv státuszától megfosztotta és munkanyelvvé tette. A francia „lefokozásának” főként szimbolikus jelentősége volt, ugyanakkor sok fiatal és értelmiségi gondolatát fejezi ki.

A mali rezsim ugyanekkor tizenhárom nyelvet hivatalossá tett, ezek a bambara (bamana, bamanakan), amelyet a lakosság több mint fele beszél, a bomu, a bozo, a dogon, a peul (ful), a szoninke, a szongáj, a szenoufó-mamara, a szenara, a tuareg, a hassanya, a khassonké, valamint a malinke. Maliban emellett még kb. hetven nyelvet beszélnek. Egy 2015-ös felmérés szerint a lakosság 17%-a beszélt a franciát (Laurent, 2023).

Hasonló lépést tett Burkina Faso vezetése 2023 decemberében. A három nemzeti nyelv a lakosság több mint fele által beszélt mooré vagy moszi, valamint a dioula és a fulfulde (ful, fulani) lett. „A nemzeti nyelvek hivatalossá tétele eleve jó dolog, mert ez egy olyan harc, amelyet már régóta vívunk. Célunk az volt, hogy a nemzeti nyelvek részt vehessenek Burkina Faso valódi fejlődésében. Ha a hivatalossá tétel iránya ez lesz, akkor csak gratulálni tudunk a döntéshez. De ha csak azért tettük hivatalossá, mert harcolni akarunk valaki ellen, akkor úgy gondolom, hogy nem ez a célunk, mindenesetre tény, hogy ezt az intézkedést a nemzeti nyelvek népszerűsítésére igazán tudjuk értékelni” – nyilatkozta a neves burkinai nyelvész, Mamadou Lamine Sanogo, az Institut des sciences et sociétés kutatója (Lefaso.net. 2024).

Megjegyzendő, hogy ekkor Burkina Fasóban az angol is munkanyelvvé tették, ami a francia térvésztesével együtt járó másik nyelvi, politikai és kulturális tendenciát is jelez: az elmúlt évtizedekben több frankofón ország keresi a kapcsolatokat az angol nyelvű világgal és lett tagja a Brit Nemzetközösségnek, ami az angol globális felértékelődését jelzi. Ruandában az 1994-es válság után anglofón elit került hatalomra, az ország így a Franciaországgal ápolta hektikus kapcsolatokat eredményeképpen 2009-ben lett tagja a nemzetközösségnek, Togo és Gabon pedig, 2022-ben. Fontos megjegyezni, hogy az oktatási rendszerek forráshiánya és alacsony színvonala miatt az angolra való áttérést a kormányok csak névleg tudják deklarálni: Mivel csak az elit nagyon kis része beszél jól angolul, ezért a médiában és a mindennapi kommunikációban a francia használatának elterjedtsége lényegében változatlan.

Az új, hivatalos státuszt kapott nemzeti nyelvek azonban általában nem alkalmasak arra, hogy betöltsék elvárt funkciójukat – pl. az oktatás terén sem. Hiába deklarálták egyes kormányzatok az elmúlt évtizedekben az anyanyelven való okta-

tás fontosság, a valóságban keveset tettek/tehettek a nagy erőforrásokat felemészítő strukturális változásokért.

Ezért érdekes egy RobotsMali nevű startup kísérlete: a mesterséges intelligencia segítségével alkotott történetekhez illusztrációkat generáltak a számítógép segítségével, és lefordították ezeket bambara és más helyi nyelvekre. Ezzel a módszerrel az elmúlt évben mintegy 140 olvasókönyvet készítettek, amelyek az első felmérések alapján igen sikeresen segítik az anyanyelvi oktatást és az írástudatlanság csökkentését. Még ha manuális eszközökkel gyakran kell javítani az elkészült fordításokat, a módszerrel egy nyelv- és írásoktató kézikönyv megszületésének ideje és költsége a töredékére csökken (Chason, 2024).

E biztató kezdeményezés jövőjét egyelőre még nem látni tisztán, mindenesetre úgy tűnik, a kontinens lakóinak nagy része nyitott a Gutenberg-galaxist követő digitális korszak újításaira is, amely nemcsak a globális jelentőségű nyelveket segítheti.

6. Összegzés

A Száhel-övezetben, de általában az afrikai kontinensen is rendkívül fontos a társadalmi biztonság és a stabilitás megteremtése. Mindez magában foglalja a nyelvek és kultúrák fenntartását, a vallás szabad gyakorlását is.

A tanulmányban bemutattuk, hogy azok a kontinentális nyelvi-kultúrpolitikai stratégiák és a velük összefüggő jogi intézményrendszer és szakértői hálózat, amelyek a társadalmi biztonság és stabilitás nyelvi-nyelvpolitikai hátterét biztosíthatják, már régóta készen állnak. Gyakorlati megvalósulásuk azonban zökkenőkkel teli, amelynek hátterében – a Száhel esetében is – általánosabb politikai-gazdasági válságjelenségek állnak.

Mindezek megnehezítik az olyan típusú nemzeti politikák megvalósítását – ilyen az oktatás- vagy nyelvpolitika –, ahol hosszú távú tervezésnek kellene biztosítania az alapokat, de megnehezítik az esetleges jövőbeli tendenciák megrajzolását is.

Mindenesetre két megállapítást megkockáztathatunk: az egyik, hogy a francia nyelv – nyelvpolitikai jellegű – visszaszorulása és az angol előretörése a jövőben sem fog lelassulni a Száhel országaiban. A francia legtöbb beszélője már most az afrikai országokban él – egyes becslések szerint 2050-ig a világ frankofón lakosságának 70%-a Afrikában fog élni (Abrahamsen – Bado, 2022). E nyelv pozíciója vélhetően meg fog változni: ha használata nem kapcsolódik össze az egykori grammatartóval és az őt kiszolgáló rezsimekkel, a franciát pragmatikus módon, valóban munkanyelvként használó tömegek új dinamikát adhatnak neki.

„A frankofóniát sok éven át a francia nyelv óvatos védelmének tekintették az angol hegemoniája ellen. Ma a kulcsszó a nyelvi pluralizmus. Ezt a pluralizmust a francia nyelvterületen több nyelv létezésének elismerése jellemzi. Ezeket a helyi nyelveket érdemes figyelembe venni és megerősíteni. (...) Ezért a franciának csak akkor van jövője a francia nyelvű Afrikában, ha elismeri a helyi nyelveket és együttműködik velük” – nyilatkozta a Souleymane Bachir Diagne szenegáli filozófus, a Columbia Egyetem professzora a Jeune Afrique-nak, aki hozzátette azt is, mindehhez megfelelő iskolarendszer is szükséges (Diallo, 2019).

A helyi nyelveknek az iskolarendszerbe történő integrálása lehet az a másik terület, ahol új távlatok rajzolódhatnak ki. A hivatalos nemzetpolitikák sokszor hektikus (nyelv) törvényalkotásától függetlenül megjelenhetnek olyan nem állami aktorok, amelyek a modern, könnyen kezelhető és viszonylag olcsó digitális eszközök használatával új és hatékony oktatási programokat szervezhetnek, amelyek nagyságrendekkel csökkentenék az analfabetizmust. Mindez hosszú távon nagymértékben növelheti a térség jólétét és biztonságát. *

Jegyzetek

- 1 J.H. Greenberg felosztását követjük a tanulmányban.
- 2 Dél-Afrikában: cvana és a chichewa; Kelet-Afrikában: szuahéli, szomáli, madagaszkári, kinyarvanda, luganda; Közép-Afrikában: beti-fang, lingala, kikuju
- 3 Tamaseg, tamasekh: a tuareg nép által beszélt nyelv.

Felhasznált irodalom

- Abrahamsen, Rita – Bado, Arsene Brice: *L'ironie de la Francophonie*. Centre d'étude de la politique internationale (CÉPI) 2022. 11. 21. <https://www.cepi-cips.ca/2022/11/21/lironie-de-la-francophonie/> (Letöltés: 2024. 08. 07.)
- *African Charter on Human and Peoples' Rights (1979)*. Adopted in Nairobi, 1981. African Charter on Human and Peoples' Rights | African Union (au.int) (Letöltés: 2024. 07. 10.)
- *Agenda 2063 (2015)*. Addis Abeba, African Union Commission. www.un.org/en/africa/osaa/pdf/au/agenda2063.pdf (Letöltés: 2023. 08. 07.)
- *Asmarai nyilatkozat az afrikai nyelvekről és irodalomról (2000)*. www.africa.upenn.edu/Govern_Political/asmrlit.html (Letöltés: 2024. 06. 25.)
- Bamgbose, Ayo szövege elérhető: Document sans titre (acalan.org) (Letöltés: 2024. 07. 30.)
- Afrikai Nyelvi Akadémia (ACALAN) (acalan-au.org) (Letöltés: 2024. 07. 10.)
- Blommaert, Jan (2001): The Asmara Declaration as a Sociolinguistic Problem: Reflections on Scholarship and Linguistic Rights. *Journal of Sociolinguistics* 5(1). 131–155.
- Brann, C.M.B. (1981): *Trilingualism in language planning for education in sub-saharan Africa. Division of structures, content, methods and techniques of education*. Unesco. Paris.
- Buergenthal, Thomas (2001): *Nemzetközi emberi jogok*. Helikon. Budapest.
- Caitucoli, Claude (1996): La dynamique du français au Burkina Faso: représentations de la langue et pratiques linguistiques. *Les politiques linguistiques, mythes et réalités*. AUPELF UREF. 83–88.
- Calvet, Louis-Jean (2010): *Histoire du français en Afrique. Une langue en copropriété?* Organisation internationale de la francophonie, Éditions Écriture.
- Chason, Rachel (2024): With French under fire, Mali uses AI to bring local language to students. *Washington Post*. 2024. 04. 13. <https://www.washingtonpost.com/world/2024/04/13/mali-books-artificial-intelligence-ai/>
- *Courrier Internationale* (2022): Macron à la “reconquête” de l’Afrique: “La francophonie est la langue du panafricanisme”. 2022. 11. 22. <https://www.courrierinternational.com/article/influence-macron-a-la-reconquete-de-l-afrique-la-francophonie-est-la-langue-du-panafricanisme> (Letöltés: 2024. 08. 10.)
- *Cultural Charter for Africa (1976)*. Cultural Charter for Africa | African Union (au.int) (Letöltés: 2024. 07. 10.)

- Diallo, Fatoumata: „Le français n’a d’avenir en Afrique que s’il reconnaît les langues locales” *Jeune Afrique*. 2019. 03. 20. <https://www.jeuneafrique.com/751704/societe/le-francais-na-davenir-en-afrique-que-sil-reconnait-les-langues-locales/> (Letöltés: 2024. 08. 07.)
- *European Union Strategy For Africa: Towards An Euro–African Pact To Accelerate Africa’s Development (2005)*. Brussels, 2005. 10. 12. Microsoft Word - en 489 -4 com u 5 DEV ORIGINAL.doc (europa.eu) (Letöltés: 2024. 06. 20.)
- Fodor Erika (2006): Kultúra és fejlesztés – az Európai Unió fejlesztéspolitikájában és az új Afrika Stratégiában. In: Sebestyén Éva – Szombathy Zoltán – Tarrósy István (szerk.): *Harambee*. Publikon. Pécs. 134–141.
- Fodor István (2003): *A világ nyelvei és nyelvcsaládjai*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Guiffard, Jonathan (2024): Le sentiment anti-français en Afrique del’Ouest, reflet de la confrontation autoritai recontre „l’Occident collectif” Institut Montaigne. 2024. 01. 04. <https://www.institutmontaigne.org/expressions/le-sentiment-anti-francais-en-afrique-de-louest-reflet-de-la-confrontation-autoritaire-contre> (Letöltés: 2024. 08. 09.)
- *Harare Declaration. Intergovernmental Conference of Ministers on Language Policies in Africa. (1997)*. www.unesdoc.unesco.org/images/0014/001457/145746e.pdf (Letöltés: 2024. 05. 02.)
- Intergovernmental Conference on language policies in Africa: final report - UNESCO Digital Library
- Laurent, Benjamin: La nouvelle Constitution du Mali retire le français des langues officielles. *GEO* 04/08/2023. <https://www.geo.fr/geopolitique/la-nouvelle-constitution-du-mali-retire-le-francais-des-langues-officielles-travail-rejet-afrique-niger-216061> (Letöltés: 2024. 08. 10.)
- Lefaso.net (2024): Burkina /Officialisation des langues nationales : Des chercheurs saluent la décision. Lefaso.net 2024. 01. 22. <https://lefaso.net/spip.php?article127434> (Letöltés: 2024. 08. 11.)
- Lüpke, Friederike – Storch, Anne (2013): *Repertoires and Choices in African Languages*. De Gruyter Mouton. Berlin.
- De Kadt, Elisabeth (1998): McWorld Versus Local Cultures: English in South Africa at the Turn of the Millenium. In: Forman, M. – Smith, L. (eds.): *Literary Studies: East and West*. University of Hawaii Press. vol. 14. (xerox).
- Laughlin MC, Fiona (2021): The Linguistic Ecology of the Sahel. In: Leonardo A. Villalón (eds.): *The Oxford Handbook of the African Sahel*. Oxford University Press. Oxford. 649–665.
- Marsai Viktor (2024): Válságra ítélve? Humanitárius katasztrófa a Száhelben. *Máltai Tanulmányok* 6(2). 76–87.
- Murray, Jocelyn (2003): *Az afrikai világ atlasza*. Helikon. Budapest.
- Seesemann Rüdiger (2021): Islamic Intellectual Traditions in the Sahel. In: Leonardo A. Villalón (eds.): *The Oxford Handbook of the African Sahel*. Oxford University Press. Oxford. 533–549.
- Spaëth, Valérie (2001): L’enseignement du français en AOF. *Le Français Aujourd’hui* 132(1). 78–86.
- De Swaan, Abram (2004). *A nyelvek társadalma. A globális nyelvrendszer*. Typotex Kiadó. Budapest.
- Tsuda, Yukio (1994). The diffusion of English: Its impact on culture and communication. *Keio Communication Review* 16. 48–64.

A szerzőkről

Gúti Erika

Ph.D., dr. habil. egyetemi docens, nyelvész, szakterülete: alkalmazott szociolingvisztika. Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyelvtudományi Tanszék.

T. Horváth Attila

Ph.D., történész, könyvtáros, levéltáros, szakterülete: nyelvpolitika és nyelvhasználat történeti vonatkozásai, Afrika társadalomtörténeti kérdései. A PTE Afrika Kutatóközpont külső munkatársa

About the Authors

Gúti, Erika

Ph.D., dr. habil. associate professor, linguist, research area: applied sociolinguistics. Employment: University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences. Institute of Hungarian Language and Literature, Department of Linguistics.

T. Horváth, Attila

Ph.D., historian, librarian, archivist, research area: language policy and historical aspects of language use, social history in Africa. External research fellow, Africa Research Center, University of Pécs

@

guti.erika@pte.hu

hattilaleventez@gmail.com

English Abstract

Languages and language policies in the diverse Sahel

This paper examines the intricate dynamics of language and language policy in the Sahel region. It analyzes the role of major and regional lingua francas of the French-speaking countries of the region in social interaction, and explores continental language policies aimed at promoting social stability and security through the preservation of linguistic and cultural ecologies. Finally, the implications of recent coups and attempts at state reorganization for language policy are discussed.